

II. Apafi Mihály naplójának eredetije.

Néhai Tóth Ernő az „Erdélyi Múzeum“ 1900. évfolyamában (325—335. l.) közölte II. Apafi Mihály 1690—1694 közti naplóját. Hozzáírt bevezetésében Tóth elmondja, hogy e közlés az Erdélyi Múzeum-Egyesület kéziratárában lévő másolat után való s hogy a másolat címlapjára írt megjegyzés szerint, az eredeti *Lugosy* Boldizsár birtokában van Zilahon. A közlő utána járván a dolognak, *Lugosy* leányától, *Biró* Ferencznétől és ennek leányától, *Papp* Jánosnétól úgy értesült, hogy *Lugosy* halála után iratai a zilahi református főgimnázium könyvtárába kerültek, a hol azokat *Török* István igazgató vette át. A főgimnázium mostani igazgatója, *Kincs* Gyula azonban *Tóth* felkeresésére kijelentette, hogy ott Apafi naplójáról nem tudnak semmit.

Igy állott a dolog egészen eddig, a mikor az érdekes napló *eredeti példánya elő került és kitűnt, hogy az sohasem volt a zilahi főgimnázium birtokában,¹ hanem Vass József hagyatékából került elő és most a kegyesrendiek budapesti könyvtárának értékes tulajdona.* Mindenesetre meglepő, hogyan jutott a napló *Vass* birtokába, mikor ő olyan korban tanárkodott Kolozsvárott, mikor Erdélyben lelkes szorgalommal gyűjtik a régi emlékeket? *Vass* maga is nagy gyűjtő és a gyűjtés érdekében nagy buzgóságot fejtett ki. Híre egész Erdélyben elterjedt és tekintélyes emberek fordultak hozzá tanácsért. Így juthatott valamiképpen Apafi naplójának birtokába.

¹ A főgimnázium igazgatója felkeresésemre válaszképpen küldött szíves sorai-ban azt írja: *Biró* Ferenczné és leánya, a kiknek közlésén a kérdéses közlemény fel-épült, bizonyára jóhiszemű tévedésnek estek áldozatul. *Lugosy* Boldizsár könyv- és irattára sohasem került a zilahi gimnázium könyvtárába; nem kerülhetett tehát az Apafi naplója sem. Mutatja tévedésüket az is, hogy azokban az években *Török* István nem is volt igazgató. A könyvtárnak azonban őre volt, annyira lelkiismeretes őre, hogy még annak a nevé-t is bejegyezte egy nagy protokollumba, a ki csak egyetlen könyvet adott. Hogyne jegyezt volna be ilyen értékes adományt!? De megvannak évről-évre a zárójelentések is. Azokban is fel van tüntetve minden kicsiny adomány. Ezekben a jelentésekben sincs nyoma *Lugosy*tól semmiféle adománynak. A mellett én sem láttam soha *Lugosy* provenienciájú könyvet, a ki rendeztem a könyvtárt és *Kerekes* Ernő sem, a ki — 16 éve már — könyvtárőr. Az a napló tehát nem itt kal-lódott el! Most újra kutattunk utána, de nyoma sincs.

Rationarium Annuale
Itinerationis,
Una cum Annotatione Rerum Celbriorum,
dictim administrandarum

Quod

Sub Auspiciis & favore DEI
Patris Opt. Maximi, ejus Celesti
Providentia, & cura se committendo,
inchoat, & eodem adorando Numi-
ne auxiliante continuaturus est.

Michael Apafi. M. P. T.
Sym b.

~~Arce meo~~ Arce meo non confido,
presentissimum mihi auxilium Dei
us. &

A mennyiben így előkerült az eredeti napló, ellenőrizhető a másolat hitelessége, megfigyelhetők az eltérések és pontos szöveg birtokában megállapítható a napló értéke.

A napló eredeti alakja kevéssel nagyobb 16-od rétnél és a címlappal együtt huszonhat írott lapnyi. Mindvégig ugyanazon frású, Apafi sajátkezű írásé, a címlappal együtt, melyet hasonmásban is bemutatunk. Folytatólagosan íródott eredeti s ezért nem egyformán gondos; gyakoriak benne a törlések, betoldások, javítások. Nyelve a cím kivételével magyar, de telve latin szókkal, sokszor egész mondatokkal.

Az eredetijt a másolattal egybevetve, úgy találjuk, hogy a másolat eléggé pontos. A szöveget egész terjedelmében nyújtja s az eltérések onnét erednek, hogy a másoló több szót nem jól olvasott, a mi a helyneveknél és személyneveknél lényeges különbségeket okoz.

Az eltérő helyek a következők:

		<i>Másolat</i> : ²		<i>Eredeti</i> :	
326.	lap 21. sorában	<i>hat-hat</i>	helyett	<i>hat</i>	teendő
326.	" 26. "	<i>Norque</i>	"	<i>Norquer</i> ³	"
327.	" 23. "	<i>Parajdra</i>	"	<i>Pánádra</i> ⁴	"
328.	" 4. "	<i>Honnere</i>	"	<i>Hannover</i> ⁵	"
328.	" 5. "	<i>ultima Octobris</i>	"	<i>ultima Decembris</i> ⁶	"
328.	" 5. "	<i>11 Januarii.</i>	"	<i>ez prima Januarii</i> ⁷	"
328.	" 11. "	<i>Sovire</i>	"	<i>Soville</i>	"
328.	" 11. "	<i>Szent Crois</i>	"	<i>Szent Croix</i>	"
328.	" 17. "	<i>Falkenstein</i>	"	<i>Falkenhaim</i> ⁸	"
329.	" 34. "	<i>24 hetet</i>	"	<i>1 hetet</i> ⁹	"
329.	" 41. "	<i>Holstay</i>	"	<i>Holstán</i> ¹⁰	"
330.	" 19. "	<i>Januarius 23</i>	"	<i>Januarius 27</i>	"
331.	" 28. "	<i>baváriai</i>	"	<i>bavári</i> ¹¹	"
331.	" 37. "	<i>Sabandrában</i>	"	<i>Sabaudiában</i> ¹²	"
331.	" 38. "	<i>sub duce catinatio</i>	"	<i>sub duce Catinatis</i> ¹³	"

² Tóth Ernő közlése alapján.

³ Norquer nevét Cserei (Erdélyi históriája 197. l.) Norchernek, Szádeczky Lajos (Thököly erdélyi fejedelemsége 240. l.) Nord Kernernek, Angyal Dávid (Szemelvények Cserei históriájából, 80. l. Magyar Könyvtár 120. sz.) Noirquermnek, Tóth Jenő pedig (id. h. 326. l.) Noirquermnek mondja. ⁴ Kisküküllő megyében.

⁵ Frigyes Ágost hannoveri herceg, a szövegben előforduló öccsének neve Károly.

⁶ Irva így: ultima X-bris. Az olvasásnál a X nem a tizedik hónapot jelenti, hanem decem-et. ⁷ Irva így: ez (1.) prima Januarii. ⁸ Báró Falkenheim Frigyes.

⁹ Eredetileg a naplóban így van: 4 napot. A „napot“ szó törlése után helyette „hetet“ íratott és a 4 elé 1, de tévedésből a 4 törötlenül maradt. A másoló az 1-et (mert az 1 alá van húzva) 2-nek olvasta, így jött ki „24 hetet.“ De ennyi nem is lehet, mert Apafi Július 27-én ért Görgénybe és augusztus 1-én tovább ment onnét, a mi teljesen egy hét sincs. ¹⁰ Károly holsteini herceg.

¹¹ Bajor.

¹² Savoyában.

¹³ Catinat Miklós, francia hadvezér.

332. lap 22. sorában *Carolosigiumot* helyett *Caroloregiumot*¹⁴ teendő
 332. „ 24. „ *Mellas* „ *general de Melatt*¹⁵ „
 332. „ 27. „ *Tourvill* „ *Tourville*¹⁶ „
 332. „ 27. „ *Noilles* „ *Noilles*¹⁷ „
 333. „ 37. „ *leordinumi* „ *leodiumi*¹⁸ „
 333. „ 42. „ a magistert szó után kimaradt: *válasszák*
 333. „ utolsó mondata után kimaradt: *Ex domo Neuburgica volt és az ordinis Teutonici magister*
 333. „ 7. sorában *Bavátiai* helyett *Baváriai*
 334. „ 7. „ *Nünburgumi* „ *Neuburgumi* „
 335. „ 5. „ *az gallus prince* „ *az gallus princ Lui*¹⁹ (elől)

Kisebb jelentőségű eltérések, hogy az eredeti e szavai: *fejedelem, Bánfi, elhadtak* a kiadásban mindig mint fejedelem, Bánffi, elhagytak találhatóak.¹

A napló *értékének* megállapításánál figyelembe veendő, hogy az elsősorban útirajz, a mely Apafinak Fogaras,²⁰ Szeben,²¹ Kisküküllő,²² Nagyüküllő,²³ Alsó-Fejér,²⁴ Kolozs,²⁵ Torda-Aranyos,²⁶ Maros-Torda²⁷ vármegyékben időnkint tett útjait írja le. A helységnevek felsorolása tehát az akkori helységnevek meghatározásánál fontos. Fontosabb azonban a napló kútfői szempontból. Bár nem készült rendszeresen megírt történelmi forrásmunkának s így nem is szabad ezt az ilyen műveknél megkívánt követelmények szerint elbírálnunk, de annyi hazai és külföldi eseményt tartalmaz, hogy róla mint történelmi forrásmunkáról joggal beszélhetünk.

¹⁴ Caroloregium vagy Carololesium, ma Charleroy. (Belgium.)

¹⁵ Egyéb helyeken De Lorges található.

¹⁶ Tourville Anna hercege, francia hadvezér.

¹⁷ Anna Gyula, Noailles hercege, francia hadvezér.

¹⁸ Lüttich Belgiumban. ¹⁹ Louis (elől). Az elől szó nem olvasható tisztán.

²⁰ Fogaras, Porumbák, Besinbák, Szombatfalva, Árpás, Ucsa.

²¹ Szelindek, Újfalú (Szász Újfalú), Homosdorf (Hammersdorf, Szent Erzsébet), Nagyszeben.

²² Radnóth, Pánád, Zágor, Szászörményes, Ebesfalva (Erzsébetváros), Nagy Csergőd (Cserged), Szent Miklós, Kéncses (Kincses), Bonyha (Szászbonyha), Kund, Sítve (Zsidve), Küküllővár, Királyfalva, Ádámos, Szépmező, Gogány Váralja, Gálfalva, Balástelke, Dombó, Szent Pál (Kerelő Szent Pál).

²³ Csanád (Szászcsanád), Sáros (Nagysáros), Jakabfalva, Almakerék, Keresd, Leses (Lesses), Berethalom, Nagy Sink, Zelistat (Seligstadt, Boldogváros), Házság (Hásság), Szászhalom, Sáros. ²⁴ Balásfalva, Dállya, Vizakna.

²⁵ Kolosvár, Apahida, Ajton, Köbölkút, Katona, Szentandrás, Szovát, Bonczida.

²⁶ Torda, Kocsárd (Székelykocsárd), Harasztos, Szakál (Mezőszakál), Méhes (Mezőméhes), Szengyel (Mezőszengyel), Bodon, Ikland, Ludas (Marosludas).

²⁷ Szent György, Gernyeszeg, Somosd, Nyárádtő, Vásárhely (Marosvásárhely), Görgény, Dédrád, Petelye (Petele), Sáromberke, Ákosfalva.

A hazai eseményekre vonatkozólag méltó érdeklődést támaszthat, hogy a hatalomtól megfosztott II. Apafi Mihály maga milyen szemmel nézte a körülötte történő átalakulásokat. *E tekintetben a napló hézagpótló.* Jakab Elek leírásából ismerjük Apafi történetét, de nem annak lelkületét. Gyenge akaratú, mindenbe belenyugvó embernek tűnik fel Apafi saját naplója nyomán. Sehol semmi felindulás, méltatlankodás. Még olyasmit is olvashatunk, hogy Badeni Lajos őt „különös jóakarattal“ fogadta, hogy Veterani Frigyes „jó szívvel“ látta és „bizalmasan“ beszélgetett vele. Házassága ügyében is nagy türelem lakozott benne, pedig e házasság nagy nehézségekbe ütközött; mert a napló tanúsága szerint azt a kormányzóval, Bánffi Györggyel hosszas alkudozás előzte meg.²⁸ Apafi vallásos embernek tűnik fel, szüleinek mély vallásossága meglátszik rajta is. Isten jóságába vetett állandó bizalom olvasható ki szavai-ból. Vallásának hű fia, rosszul esik neki a katolikus vallásnak újabb felemelkedése.²⁹ Ifjú ember létére tanult ember volt, a ki figyelemmel tudta kísérni a külföldet is.

Új adatot tartalmaz a napló a zernyesti csatára vonatkozólag. Apafi leírása szerint az ütközetben négy ezred, a Castellí, Rabutin, Norquer, Doria ezredek vettek részt, köztük negyven gyalog gránátos hat ágyuval.³⁰ Itt új adat a tüzérség és hat ágyú említése, melyekről egyéb források hallgatnak.

²⁸ Világos czáfolat ez azokkal szemben, a kik ezt állították, hogy Bánffi azért házasította meg, hogy így Apafi a bécsi udvar tetszését elvesztvén, ő maradjon Erdély kormányzójának. (Katona: *Historia Critica* 844. l.)

²⁹ A katolikus vallás támogatóiról azt mondja, hogy azért pártolják, mert tetszik a német világ nekik. Az 1692 márczius 15-től április 24-ig tartott nagyszebeni országgyűlés (E. O. E. XXI. k. 75—86. l.) határozatai közül márczius 18-án írja, hogy ezen a boldogtalan gyűlésen ígérték vissza a reformátusok a kolozsvári óvári templomot a katolikusoknak. Az ígéréttel tulajdonképpen április 20-án történt (Szász: *Sylloge Tractatum* 212. l.), de a katolikusok a templom mellett lévő unitárius iskolát is visszakivánták, de az unitáriusok nem akarák átengedni. Ezért ezen országgyűlés a négy bevett vallásból bizottságot küldött ki, hogy azok Kolozsvárra jöven, a templom és iskola ügyét megvizsgálják. (E. O. E. XXI. k. 90. l.; *Syll. Tract.* 216. l. Az unitáriusok azonban előbb nem akarták az iskolát kiadni, míg tanulóifjúságuknak alkalmas helyet nem készítenek, 1692 május 28-án végre odaigérték az iskolát is. (*Syll. Tract.* 221., 227. l.) Ezen helyeket a katolikusok végül az 1693 szeptember 16-tól október 4-ig tartott országgyűlés rendeletéből kapták meg. (E. O. E. XXI. k. 147—148. l.)

³⁰ Szádeczky Lajos az egykorú adatokból megállapította, hogy a zernyesti ütközetben négy ezred volt jelen. A Schultz Bálint-féle, a melyet Magni Károly tábornok, a Castellí-ezred, melyet Rettin alezredes vezetett, Doria és Nord Kerner is egy-egy ezred vezetői voltak. (id. h. 240—241. és 244. l.) Apafi a Schultz-ezred helyett Rabutin-ezredet mond, valószínűleg e nevet Rettin névvel tévesztette össze. Magnit se említi, más források (Cserei) megemlítik. Katona Castellit is ott működő vezérnek mondja. (id. h. 683. l.)

Határozott időt jelöl meg a napló *I. Apafi Mihály temetésére*, a mennyiben Vass György adatát támogatván, a temetés napját februárius 18-ára teszi.³¹

A külföldi eseményeknél a napló az újszerűség jellegével kevésbé hathat, inkább azt szeretnők megfigyelni benne, hogy Apafi mint kortárs, hogyan ítélte meg a külföldi állapotokat. Kár azonban, hogy véleményét nem mond, csak feljegyzí a eseményeket. De csekély terjedelméhez képest a napló olyan sokat ír külföldi dolgokról, hogy már emiatt is figyelemre méltó. Nem mindig pontos, téved Apafi az időben³² s nevekben, de nagyon gyors s aránylag megbízható értesülései vannak.

Szó van a naplóban Namur várának 1692-iki ostromáról, a nérwindeni útközetről, az 1693-iki szicíliai földrengésről, a francziák smyrnai hajóhadának pusztulásáról, a nyolczadik német választófejedelemiség létrejöttéről, Heidelberg és Rosas ostromáról, I. Lipót tanácsosának, Stratmannak haláláról, 1694-ben Gerona és Palamos elfoglalásáról, a lüttiichi püspökség betöltéséről. Az ezekben előforduló nevek: dux de Luxemburg;³³ az angliai király;³⁴ a bavariai elector;³⁵ Caprara;³⁶ a dán király;³⁷ a nyolczadik elector Hannoverano Lüneburgicus dux,³⁸ ki a brandenburgi³⁹ és szász⁴⁰ választófejedelmek közbenjárására lett azzá; a coloniaí elector;⁴¹ a Magnus Ordinis Teutonici magister,⁴² ki testvéröccse volt a császárnénak;⁴³ marchio a Conflans.⁴⁴ Helynevek: Namur,⁴⁵ Raceburg,⁴⁶ Brest,⁴⁷ Palamos,⁴⁸ Rosas.⁴⁹ A magyar részeknél előforduló idegen nevek: Heisler,⁵⁰ Balacsán,⁵¹ a havasalföldi vajda,⁵² Badensis,⁵³ Veterani,⁵⁴ Pace,⁵⁵ Spork,⁵⁶ Zuzza.⁵⁷

(Kolozsvár.)

Dr. Biró Venczel.

³¹ Tehát nem 19-én, mint egy szemtanú állítja. (Keresztény Magvető XXII. évf. 1887. 114. l.) Szádeczky is 18-at mond.

³² Így a Gette folyó mellett levő útközet 1693 július 29-én volt és nem 19-én. Az angolok és hollandok csatája La Hogue-foknál május 29-én és nem 26-án kezdődött.

³³ Luxembourg Ferencz Henrik herczeg. ³⁴ III. Vilmos.

³⁵ Miksa Emánul bajor választófejedelem. ³⁶ Gróf Caprara Aeneas.

³⁷ V. Keresztély. ³⁸ Ernestt Ágost hannoverai választófejedelem.

³⁹ Brandenburgi III. Frigyes porosz választófejedelem.

⁴⁰ János György szász választófejedelem.

⁴¹ József Kelemen kölni érsek, választófejedelem.

⁴² Lajos Antal pfalz-neuburgi herczeg, a német lovagrend nagymestere.

⁴³ Eleonóra, I. Lipót császár harmadik felesége.

⁴⁴ Jean Crétienne de Watteville, marquis de Conflans. ⁴⁵ Belgiumban.

⁴⁶ Schleswig Holsteinban. ⁴⁷ Franciaország nyugati partján.

⁴⁸ Cataloniában, Spanyolország északkeleti részén. ⁴⁹ Ugyanott.

⁵⁰ Heisler Donát. ⁵¹ Balacian Konstantin. ⁵² Brankován Konstantin.

⁵³ Lajos Vilmos, bádeni őgróf. ⁵⁴ Gróf Veterani Frigyes.

⁵⁵ Báró Pace Károly Mária. ⁵⁶ Spork Ferencz Antal. ⁵⁷ Souches.